

Elvira ĆEMALLOVIĆ-DILBEROVIĆ

Fakultet humanističkih nauka u Mostaru

UDK 811.163.4`373.45(497.15):28

ODNOS NORMATIVA PREMA RELIGIJSKOJ LEKSICI

Namjera autorice jeste da ovim radom ukaže na odnos pojedinih normativa prema religijskoj leksici notiranoj u listu Biser (1912/13, 1914, 1918). U tom smislu želi se utvrditi stepen zastupljenosti pomenute leksike u Škaljićevom Rječniku turcizama u srpskohrvatskom jeziku, Vukovom Srpskom rječniku, Pravopisnom rječniku i Rječniku srpskohrvatskog jezika iz 1960. Autorica, također, prikazuje različite pristupe navedenih normativa prema fonetskom liku i semantičkoj jezgri religijskih leksema.

Uvod

Projicirani cilj ovoga rada je utvrditi stepen prisutnosti religijske leksike orijentalnog porijekla zabilježene u listu *Biser* u Škaljićevom *Rječniku turcizama u srpskohrvatskom jeziku* (peto izdanje, Svjetlost, Sarajevo), Vukovom *Srpskom rječniku* iz 1852. godine, *Pravopisnom rječniku* i *Rječniku srpskohrvatskog jezika* u izdanju Matica, 1960. godina.

Istovremeno, namjera mi je pokazati odnos pomenutih normativa prema ovom leksičkom sloju standardnog bosanskoga jezika, koji je u književnom srpskohrvatskom jeziku najčešće smatran jezičkim substandardom. U tom pravcu, ukazat će se na fonetski lik i značenje religijske lekseme notirane u *Biseru* koju navode konsultirani normativi.

U istraživačkom postupku ovakve prirode imalo se na umu da jedan broj religijskih leksema nije našao mjesto u navedenim normativima, pa

sam na njihovo značenje i oblik ukazivala uz pomoć drugih izvora, kao *Rječnika arapskoga-bosanskoga jezika*, Teufika Muftića.

Kao predmet istraživanja poslužio je list *Biser* (1912/13, 1914, 1918). Naime, vrlo vrijedan izvor iz kojeg možemo crpsti jezičke osobitosti predstandardizacionog perioda u Bosni i Hercegovini jesu sredstva informiranja, naročito jezik štampe u austrougarskom periodu.

S obzirom na buđenje nacionalne svijesti bosanskohercegovačkog stanovništva pod utjecajem Zagreba i Beograda u XIX i XX stoljeću, štampa postaje jedno od najvažnijih sredstava borbe za nacionalnu afirmaciju, a jezik štampe važnim dijelom kulturne identifikacije te borbe.

List *Biser* se pokazao kao izvrsno polazište u pokušaju rasvjetljavanja ovakve problematike, jer, između ostalog, obiluje religijskom terminologijom koja dokazuje da pored postepenog i kolebljivog prihvatanja Vukovih i Gajevih jezičkih ideja, i planirane jezičke politike tadašnje aktuelne austrougarske vlasti, u Bosni i Hercegovini egzistira jezički specifikum. Jedna od njegovih karakteristika jeste upravo upotreba religijske leksike orijentalnog porijekla.

Dosadašnja istraživanja

Biser se u sklopu sveukupne štampe s kraja XIX i početka XX stoljeća proučavao, uglavnom, iz književnog, publicističkog i socijalnog ugla. Međutim, i pored svog višestrukog značaja, list *Biser* jedini je književni list austrougarskog perioda koji je ostao neobrađen u cjelini.¹

Jezik *Bisera* nije detaljnije obrađivan. Herta Kuna i saradnici u projektu *Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine* dotakli su se osnovnih fonetsko-morfoloških osobina lista *Biser*, koje su, manje-više, karakterizirale i ostale muslimanske listove austrougarskog perioda. Leksički sloj nije detaljnije analiziran.

Pravopisnu problematiku i razvoj jezičke norme u *Biseru* opisao je Muhamed Šator u knjizi *Bosanski, hrvatski, srpski jezik u Bosni i*

¹ Memija, Emina, Hadžiosmanović, Lamija; *Biser: knjiženo-historijska monografija i bibliografija*, Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH, 1998.

Hercegovini do 1914. godine. Kako je autor više pažnje posvetio razvoju i primjeni norme u listovima i časopisima za vrijeme austrougarske uprave, leksika *Bisera* ostala je neistražena.

Zastupljenost religijske leksike u normativima

I Zastupljenost religijske leksike lista *Biser* u Vukovom Rječniku:

- airli (vidi hairli), akšam, alal (vidi halal), amin, avdes, avdesni, Barjam, ćaba, derviš (turski kaluđer), din, dova, dunjaluk, džube/džubeta, ejvala, haram (u značenju prokletstva), hodža, hadžija, hadžiluk (sinonim za hadž), jacija, kadija –sudija (kadiluk), kasida, klanjanje, klanjalica, koran, alkoran, kurban, ićindija, iman, islam, namaz, meit, mejtef, Muhamed (na lat. i njem. sa geminacijom), mujezin, muktija (vidi muftija), munara, musloman, nafaka, nijet, džamija, dženet, džin, ramazan, ruždija, serdžada, selam (selamaleć, selamalećim), sibjan-mekteb, šejh, vaiz,

II Zastupljenost religijske leksike u Pravopisnom rječniku Matica:

- Alah, ahlak, ahiret, ahmedija, avdes, ćefin, sabah, sabahile, šejh, šehadet, šejtan, šerijat, šehit, fetva (osuda muftije), halal (nije alal), hadž, hadži, hafiz, haram (prokletstvo), harem, hair, hairli, hidžret, hidžra, (hedžra), hodža (hodžinska kurija), džamija, dženet, džemat, džematlija, džahil, džan, dženaza, džehenem, džin, džuba, džube/džubeta, džuma, jacija, mejit, Kaderije, kitab, ćitap, kibla, kijamet, kuran, kurban, Kurban-bajram, pejgamber (Pejgamber Muhamed), selam (selam alejć, selam alejkum-pozdrav), tekija, vakuf (vakufski), vala (h), rahmet, rahmetli, musliman, Muhamed, Muharem, muftija, muhadžir, medžlis, mejtef, Meka (samo kao geografski pojam), mekteb, muhadžir, ruždija, sedžada, sibjan-mekteb, šućur, ćefin (ima jedninu u našem jeziku), ćafir (kaurin), Ćaba, zijaret (posjećivati),

III Zastupljenost religijske leksike u Rječniku Matica:

- ahiret, ahmedija, akšam, alah, amen, Bajram, avdes, Ćaba, ćafir, ćefin, dova, derviš, dunjaluk, džamija, džan, dženem (džehenem), (dženet, džemat, džematlija, dženaza, dženet, džuba (džube), džuma, efendija,

ejvala (bravo), ezan, fetva (mišljenje, presuda velikog muftije), hair, hairli, halal, hal, halifa (halif), haram, harem (samo u značenju odaje za žene), hadž, hadžija, hadžiluk, hatib, hatma, hodža, hrka, hurija, ikindija/ićindija, imam, iman (vjera, zakon), kadija, kijamet, kuran, kurban, Kurban-bajram, maksuz, medresa, medžlis, mejit, mejtef, meleć, merhaba, mevlud, mezar, munare/munara, mualim, mubareć, muftija, muhadžir, mula, musaf (starozavjetni dio kurana), musliman, mutevelija, namaz, neuzubillah, nijet, nur, peygamber, ramazan/ramadan, rahmet, rahmetli, reis, reis-ul-ulema/reisul-ulema, ruždija, sabah, sadaka, salavat (poziv na molitvu), sedžada, sibjan-mekteb, šeh (ne u značenju duhovnog vođe), šehadet, šehit, šerefa/šerefe, šerijat, teravija, zećat,

IV Zastupljenost religijske leksike kod Škaljića:

- abdest (abdes, avdest, avdes, havdes), ahiret, ahlak, ahmedija, ajet, akaid, akšam (ahšam), Alah, alahemanet (alahemanetola), amanet, amin, ashabi, ašure (hašure), bajram, Bejulah, Bektašije (begtašije), billahi (billah), bilhajr, bismillah, Ćaba (Kaba, č. Kjaba), ćafir (kafir, kjaafir), ćefini (kefini), ćurs, darul-mualimin, Dedžal (Derdžal, zapravo Dedždžal), ders, derviš, Devletlija, dova, dun'jaluk (dunjaluk, dunajluk), džahil, džamija, džan, džehalet, džeše šanuhu (dželle šanuhu), dženaza (džennaza), dženet, džihad, džin, džube (džuba), džuma, efendija (efendi), ehli-islam, ejvalah (ejvala), elhamdulilah (zapravo elhamdlillahi), evlija, ezan, fetva, fikh, gusul, hadis, hadž, hadžija (hadži), hafiz, hair (hajir, hajr, air, ajir, ajr), hairli (hajirli, airli), hair-sahibija, hak, hal, halal, halaliti, halifa (halif, kalif), Halvetije, haram, harem, hatib, hatma, Hava, hazreti (ima i za žene samo u ovom rječniku), hićmet (hikmet, ićmet), hidžra (hedžra, hidžret), hifz, hodža (odža), hurija, ibadet, ićindija (ikindija, jećindija, jekindija), idžtihad, iftar, ilmija, imam, iman, iptidaija iskr. iptadija), jacija, jarabi, kader, Kaderije (Kadirije), kadija, kasida, kibra, kijamet, Kudus (Jerusalem), kur'an (koran), kurban, Kurban-bajram, lailahe illallah, lejlei-kadr, levha, makbul (makbul-dova), medresa, medžlis (meljdžis, meljdžuz), mehdija (što nije Mehdi), mejtef, mejit (meit), Meka (Meća), mekteb (mektep, mejtef, mehtef), melek (meleć), merhamet (mehramet), merhum (mehrums), mesdžid (mećet, mećit), mestve, Mešihat, Mevlevije, mevlud, mezar (mezhar), mihrab, minara (minaret, munara), minber (mimber, minbera, mimbera, menbera, membera), mualim, mubareć (mubarek, bumbareć), mudžiza, muftija (muhtija, muktija), muhadžir (muhadžer), Muhamed, muharems,

mukabela, mula (mulla, munla), mumin, musaf, muslim (musliman), mustehab, mušrić (mušrik), mutevelija, Nakšibendije, namaz, neuzubillah, nijet, Nuh, nur, pejgamber (penjgamber), pir, Rab, rahmet, rahmetli (rahmetlija), ramazan, rebiul-ahir, rebiul-evel, Redžep, reis, reisul-ulema, resul, rijaset, ruh, ruždija, sabah, sabur, sadaka/sadakai-fitr (sadakai-fitre), salavat, sedžda (sedžde), serdžada, Sefer, sehur (sufur), Sejid (Seid), selam (salam), selamet (salamet), sevab (sevap), sibjan-mekteb (sibjan-mejtef), sihir, sunet, sunije (suniti), sura (sure), šart, šeh (šejh), šehadet, šehit, šejtan (šeitan), šerefa (šerefe), šerijat (šeriat), ševal, šijje (šiiti), širk (širć), šura, tabut, tarik (tarikati), tefsir, tejemum, tekbiri (tećbiri, teđbiri), tekija, teravija, tespah, toba (tevba, tobe, tevbe), ulema, ulema-medžlis, umet, vaiz (vais), vakuf, valah (valaha, vala, valaj), valahi, zećat (zekat), zikr, zulhidže (zilhidže), zulkade (zilkade),

Ia Sljedeći primjeri religijske leksike nisu registrirani u Vukovom Rječniku:

- ahlak, Allah, alim, ajet, amin, ashab, Azrail, ćafir (kjaafir), ćefini, ćurs, ders, Devletija, Džebail, džin, evlija, ezan, fikh, gusul, hadis, halifa, harem, hatib, hidžra, hudba (hutba), huriya, ibadet, kader, Kadirija, kandilji, Kevser, levha, imam, medresa, medžlis, Meka, mekteb, mehrum, melek, merhamet, mestve, mevlud, mezar, muallim, muderis, muhadžir, mukabela, mula, mumin, mustehab, mušrik, nafiya, Nuh, nur, džehenem, džemat, džihad, džuma, pejgamber, pir, rahmet, rahmetli, reis, rijaset, ruh, sabur, sadaka, sedžda, serdžada, sehur, sihir, sunet, sura, šehadet, šehid (šehit), šerijat, šerefa, šijje, Tabiina, tabut, tefsir, tejemum, tekija, teravija, tevba, tevhid (tehvid), tesavuf, tespah, turbe, ulema, vasijet, vaz, vaiz, zikr (zikir),

Ib Sljedeći primjeri religijske leksike nisu registrirani u Pravopisnom rječniku Matica:

-Adem, ajet, akaid, Alahemanet (nema amanet), alim, amin, ashabi, Azrail, ćurs, ders, derviš, Devletija, din, dova, Džebail, džin, ezan, fikh, gusul, ibadet, Kuds, millet, sunnet, jasin, sejjid, šart, mušrik, mevlud, kasida, mubareć, muallim, muderis, miradž, mezar, gazel, Mehdi, ensarija, ibadet, iman, imam, mestve, mešihat, mevlud, mezar, mujezin, mula, mumin, munare (minaret), medžlis, mustehab, mušrik, namaz, nijet, kandilji,

Kevser, kjutubi, medresa, ruždija, sedžda, sehur, sihir, ulema, munara, musaf, Kaderije, merhum, Medina, misvak, Nakšibendije, Nuh, nur, ejvala, Hava, iftar, pir, rab, ramazan, resul, ruh, ruždija, tabiina, sabur, sadaka, serdžada (ne nego sedžada), sabur, sunet, sura, šeref, šijje, Tabiina, tabut, tefsir, tejemmum, teravijih (teravija), tesavuf, tespih, tevba, tevekjul, turbe, vadžip, vasijjet, vaz, vaiz, vitre (fitr), zekjat, levha

Id Religijska leksika koja nije zabilježena u Rječniku Matica:

-ahlak, ahiret, ajet, akaid, ashab, azimušan, begtašije, bejtulah, ćurs, ders, Devletija, džehalet, džin, elhamdulillah, evlija, fikh, gusul, hafiz, Hava, hidžret, ibadet, iftar, kader, kaderija, kasida, Kevser, kibla (kanta), Kudus, la illahe ilallah, levha, makbul, merhamet, merhum, mesdžid, mestve, mešihat, mihrab, minber, Mehdi, Meka, Mevlevije, mudžiza, Muhammed, Muharrem, mukabela, mumin, mustehab, mušrik, Nakšibendije, Nuh, pir, rab, rebiul-ahir, rebiul-evel, Redežeb, resul, rijaset, ruh, sabur, sedžda, sehur, Sinaj-gora, sunet, šijje, Tabiina, tejemmum, tesavuf, tevba, vaz, vaiz, zikr,

Id Primjeri religijske leksike koji nisu registrirani u Škaljićevom Rječniku turcizama niti u drugim normativima:

-*radijallahu anhu*, Zadovoljan bio Bog s njim!, s. 537;
- *tabi* pl. –un, savremenik Muhamedovih drugova (ashaba), s 153;
-*tesavuf* - sufizam, misticizam s. 826.,
-*vahadanijjet*- jedinstvo, jedinstvenost, unicitet, neuporedivost, samoća, usamljenost, jednoboštvo, monoteizam s.1619,
-*vadžib* – obaveza , dužnost, zadatak, zadaća s. 1614.,
azimuššan – leksema nije registrirana ni u Muftićevom Rječniku.

Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, III izdanje, El-Kalem, Sarajevo, 1997.)

Zaključak

Vuk preferira likove religijske leksike bez konsonanta *h*, ali u zagradi navodi i lik sa *h*. Pravopisni rječnik uz pojedine religijske lekseme navodi likove sa glasom *h* kao jedino ispravne, navodeći da je njihov oblik bez glasa *h* pogrešan (*halal*, a ne *alal*).

Neregistriranje određenih religijskih leksema u Vukovom rječniku moglo bi se objasniti postojanjem ekvivalenta u našem jeziku. Tako imenicu *Allah* Vuk ne bilježi, vjerojatno smatrajući kako je imenica *Bog* njen ekvivalent. Međutim, leksema *džuma*, kao i neke druge lekseme, ne može se zamijeniti domaćim ekvivalentom, a nije registrirana u Vukovom rječniku.

Primjetno je da se u navedenim normativima samo mali broj religijskih leksema javlja u dvostrukostima i u trostrukostima. Tako Pravopisni rječnik bilježi sljedeće dvostrukosti: *džuba*, *džube*, dok je u Vukovom rječniku dat samo oblik *džube*.

U Pravopisnom rječniku su zabilježene i neki primjeri trostrukosti: *hidžra*, *hidžret*, *hedžra*, dok Vuk uopće ne registrira ovu leksemu.

U bilježenju dvostrukosti i trostrukosti religijskih leksema najviše dosljednosti pokazuje Škaljićev Rječnik turcizama. Ovo je posve razumljivo ako se uzmu u obzir različite socio-kulturne sredine i različiti putevi kojima su te riječi ulazile u naš jezik.²

Neke religijske lekseme u pojedinim normativima imaju različito značenje. *Hair* u Vukovom Rječniku i Pravopisnom rječniku znači samo *zadužbina* dok kod Škaljića pored značenja *zadužbina* znači i *sreća*, *dobro*, *korist*.

Nezastupljenost velikog broja religijske leksike i njihovih dvostrukosti u normativima ne odražavaju pravu jezičku realnost na bosanskohercegovačkom terenu. Normativi na koje smo ukazali rijetko uz religijsku leksemu bilježe i njene homonime. Time se sužava izbor odgovarajućeg lika i umanjuje jezičko blago našega jezika. Na primjer, pored riječi *ahmedija* (bijelo platno omotano oko fesa, kapa koju nose vjerska lica kao znak prepoznatljivosti) treba dati i oblik *ahmèdija*

² Zulfikar, Resulović, *Orijentalizmi u Pravopisnom rječniku*, Radovi Instituta za jezik, Sarajevo, 1989, XIV.

(pripadnik jedne muslimanske vjerske sekte).³

U nekim riječima arapskog porijekla zvučni suglasnici su preko turskog jezika ušli u narodni govor kao bezvučni, a odatle i u Pravopisni rječnik, npr. *ċitab*.

U Pravopisnom rječniku dati su primjeri sa zvučnim i bezvučnim suglasnikom u finalnoj poziciji: *sevap i sevab*. Pravopis, dakle, ne daje jedinstvena rješenja u vezi sa ovim problemom.

Posebnu pravopisnu problematiku predstavlja i pisanje velikog slova određenih religijskih leksema. Tako je muslimanska sveta knjiga Kur'an i u Vukovom i u Pravopisnom rječniku napisana malim slovom, umjesto velikim kako je uobičajeno u drugim kulturama i zemljama. Leksema *Ćitab*, koja se također odnosi na svetu knjigu muslimana, u navedenim normativima je napisana malim slovom.

Na stranici 198. napisano je velikim slovom polusloženica *Bajram-namaz* mj. *bajram-namaz*. Bajram-namaz je jedan od namaza (molitvi) pa ga treba pisati malim slovom kao i ostale nazive namaza.

U Pravopisu je naveden i izraz *alejhi selam*. Ovaj izraz znači na arapskom *spas na njega* i koristi se iz poštovanja uz imena vjerovjesnika. Kada se koristi mjesto imena Muhammeda pejgambera, onda se piše velikim slovom.

Kada je u pitanju porijeklo religijske lekseme, svi normativi, izuzev Škaljićevog Rječnika, pored lekseme stavljaju oznaku tur. (turbizam). Međutim, istina je da većina religijskih leksema potječe iz arapskog i jedan manji dio iz perzijskog jezika. Pomenuti normativi, očigledno, nisu ulazili u porijeklo riječi, što u izradi jednog rječnika predstavlja naučni propust.

³ Na ovu problematiku je ranije ukazao Zulfikar Resulović, *Orijentalizmi u pravopisnom rječniku...*

Elvira Ćemalović-Dilberović

**THE RELATION OF NORMATIVE AND THE RELIGIOUS
LEXICON**

Summary

The author's attempt in this paper is to point to the relationship of some standards towards religious lexems noted in the *Biser* Magazine (1912/13, 1914, 1918). In that sense the paper shows a degree of representation of noted lexems in Škaljić's *Rječnik turcizama u srpskohrvatskom jeziku*, Vuk's *Srpski rječnik*, *Pravopisni rječnik* and *Rječnik srpskohrvatskog jezika* from 1960. The author also wishes to show different approaches for the mentioned standards towards phonetic image and semantic core of the religious lexems.

PRIMARNA GRAĐA:

1. *Biser*, godina I, Prva muslimanska nakladna knjižara i štamparija u Mostaru, Mostar, 1912/1913.
2. *Biser*, godina II, Prva muslimanska nakladna knjižara i štamparija u Mostaru, Mostar, 1913/1914.
3. *Biser*, godina III, Prva muslimanska nakladna knjižara i štamparija u Mostaru, Mostar, 1918.

LITERATURA:

1. MEMIJA, Emina, HADŽIOSMANOVIĆ, Lamija: *Biser: književno-historijska monografija i bibliografija*, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1998.
2. RESULOVIĆ, Zulfikar: *Orijentalizmi u pravopisnom rječniku*, Radovi Instituta za jezik, Sarajevo, 1989, XIV.

RJEČNICI:

1. *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knjiga prva, Matica srpska – Matica hrvatska, Novi Sad – Zagreb, 1967.
2. *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knjiga druga, Matica srpska – Matica hrvatska, Novi Sad – Zagreb, 1967.
3. *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knjiga treća, Matica srpska – Matica hrvatska, Novi Sad – Zagreb, 1969.
4. *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knjiga četvrta, Matica srpska, Novi Sad, 1971.
5. *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knjiga peta, Matica srpska, Novi Sad, 1973.
6. *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knjiga šesta, Matica srpska, Novi Sad, 1976.
7. STEFANOVIĆ KARADŽIĆ, Vuk, *Srpski rječnik*, II izdanje, 1852, Nolit, Beograd.
8. ŠKALJIĆ, Abdulah, *Rječnik turcizama u srpskohrvatskom jeziku*, peto izdanje, Svjetlost, Sarajevo.

PRAVOPISI:

1. *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika*, Matica srpska – Matica hrvatska, Novi Sad – Zagreb, 1960.